

Studedriften forbi Toldsted i 1600-Tallet.

Af *Hans Vald. Gregersen.*

Ingen dansk Udførselsvare har over et flere Aarhundreder langt Tidsrum spillet en mere dominerende Rolle i Danmarks økonomiske Liv end Studene.¹⁾ Udførselen af gildet Kvæg gaar meget langt tilbage i Tiden og har endogsaa sat sig Spor i flere Stednavne. I Sønderjylland træffer vi saaledes Stednavnet Oksenvad, der første Gang nævnes i Begyndelsen af 1400-Tallet, men hvis Oprindelse gaar meget længere tilbage.²⁾ Oksevejen som den gængse sønderjyske Betegnelse for den ældgamle Hærvej er derimod af nyere Dato. Sønderjylland har jo stedse været Broen mellem Nord og Syd og det baade i gode og onde Tider. Aar efter Aar gik da ogsaa en meget væsentlig Del af Danmarks Udførsel af levende Kvæg over denne Landsdel.

Kvægudførselen havde ikke alene direkte økonomisk Betydning for Opdrætterne og Opkøberne; i Kraft af Toldafgifterne var den af allerstørste Betydning for Statens finansielle Stilling. Allerede Kong Valdemars

¹⁾ Se f. Eks. Nina Bang: Dansk Studchandel i 2den Halvdel af det 16de Aarhundrede (H. T. 7. Rk. I. Bd., S. 328 ff.). Erik Arup synes derimod i sin Danmarks Historie (II. Bd. S. 598 ff.) at lægge Hovedvægten paa Kornudførselen.

²⁾ Trap: De sønderjyske Landsdele, S. 132.

Jordebog fra 1231 nævner Toldafgifter ved Ribe og Kolding, og i disse to Byer fik den kongelige Kasse i de følgende Aarhundreder sine vigtigste Indtægter af Studehandelen. Hertil kom Tolden fra Udførselshavnene Assens, Middelfart, Rødby, Gedser, ja i 1500-Tallet forøges Antallet af Toldsteder i Kongeriget yderligere.³⁾

Ingen Steder fandtes der dog flere Toldsteder end i Sønderjylland. Det havde sin Aarsag i de politiske Forhold. Efter den endelige Deling i 1544 søgte baade den kongelige og den hertugelige Landsherre at faa Del i Toldafgifterne. For det nordligste kongelige Omraades Vedkommende oprettedes tre Toldsteder, hvor der blev opkrævet Told af de Stude, der fra Haderslev Amt sendtes Syd paa. De tre Toldsteder ligger som en vest-østgaaende Spærrebom paa Vejene, der fører mod Syd, nemlig fra Vest Toldstederne ved Lindetskov, Roager, Brøns, Øster Gasse og Ullemølle, der alle regnedes under et, i Midten Toldstedgaard ved Toftlund og mod Øst Neder Jerstal.⁴⁾ 9. Juli 1651 fik Haderslev By endvidere Ret til at opkræve en Passagetold paa 3 Pg. af hvert Stykke Kvæg, som blev drevet over Sønderbro, den Bro, der er afbildet i Byens Vaaben.⁵⁾

Ved Nybøl i Hjordkær Sogn løb Studevejene Nord fra sammen til een. Paa den Maade kom Hovedparten af Studeudførselen over Land til at passere dette Sted. Den østlige Vej kom fra Kolding over Haderslev og Immervad. Den vestlige fra Ribe var delt i flere Grene, som alle mødtes ved Hellevad for derefter ved Nybøl at løbe sammen med den østlige.⁶⁾ Her havde den got-

³⁾ Kancelliets Brevbøger 13. Januar 1554, 11. Marts 1558.

⁴⁾ Se Bilag til Haderslev Amtsregnskaber for det omhandlede Tidsrum (R. A.).

⁵⁾ Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage II, S. 84.

⁶⁾ Se Johs. Meiers Kort over Aabenraa Amt fra 1640'erne.

torpske Hertug et meget vigtigt Toldsted, saa vigtigt, at det er blevet bevaret for Eftertiden som Stednavn. Toldsted nævnes første Gang 1487 ⁷⁾ og har saaledes oprindelig været et kongeligt Toldsted, indtil det ved Delingen i 1544 kom under den gottorpske Hertug.⁸⁾

Længere mod Syd fandtes endnu flere Toldsteder i en Kæde langs det nordlige hertugelige Omraades Sydgrænse, nemlig fra Vest mod Øst Stedesand, Klægsbøl, Læk, Medelby, Hajstrup (1674 flyttet til Kravlund, derefter 1711 til Saksborg) ⁹⁾. I Flensborg Amt har vi foruden Bytolden i Flensborg et Toldsted paa Oksevejen ved Bov. Endelig fandtes ved Sønderjyllands Sydgrænse Toldstederne i Frederiksstad, Tielen, Rendsborg og Gottorp. Indtægterne fra Frederiksstad og Gottorp deltes mellem Konge og Hertug. Endvidere opkrævedes der Told ved Mysunde, for at Angelboerne ikke skulde slippe fri ved at lægge Vejen uden om Gottorp. Paa Grund af den søværtsgaaende Udførsel opkrævedes der desuden Told mange Steder paa Vestkysten. Ved Hviding Nakke fortoldedes der til Ribetolderen ¹⁰⁾, længere mod Syd kom i Enklaverne den kongelige Told ved Ballum, List og paa Vesterlandfjør. Til Hertugen betaltes der Told ved Slotsporten i Tønder, i Højer, paa Østerlandfjør og i Husum.

Langt de fleste Steder var det den saakaldte lille Told, der navnlig opkrævedes af det sønderjyske Kvæg,

⁷⁾ Danske Magazin 4. Rk., I. Bd., S. 181. Sønderjydske Stednavne IV. Bd., S. 281, opgiver Aaret 1495 efter en Udgiftspost i Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense II. Bd., S. 927.

⁸⁾ Se Christoffer Arnkiels Brev fra ca. 1680 i Pakken: Indkomne Breve fra Toldembedsmænd i Slesvig. (Rtk. tyske Afd. R. A.).

⁹⁾ L. Andresen: Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tøndern (Nordschleswig 1924, S. 163 ff.).

¹⁰⁾ J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II. Bd., S. 825.

der udførtes, samt af alle andre Handelsvarer, der passerede forbi disse Toldsteder. Den store Told betaltes derimod ved Udførselshavnene paa Vestkysten, saaledes Højer, og desuden ved Rendsborg og Gottorp.

Toldsted indtog en Særstilling, idet det laa paa Vejgaffelen, der samlede den overvejende Del af den jyske Studeudførsel over Land, saaledes at der var skabt en enestaaende Mulighed for Opkrævning af Told. Man opkrævede her den store Told eller Studetolden af alle Stude, der kom fra Kongeriget, mens den lille Told kun tog Sigte paa Stude fra Hertugdømmet samt Heste, Faar, Svin og Varer som Humle, Læder, Hør, Flæsk, Korn, Malt, Smør m. m., samt alt det, der i Datiden gik under Betegnelsen Kramvarer. I Rigsarkivet findes som Bilag til Aabenraa Amts Regnskaber en specificeret Opgørelse over Toldindtægterne fra Toldsted for en Række Aar i 1600-Tallet og indtil Elleveaarskrigen tog sin Begyndelse i 1709. Det gælder saaledes Aarene 1616—20, 1622—24, 1626—27, 1650—51, 1662—63, 1669—75, 1682—83, 1690—1706 samt 1708. Regnskaberne for 1650—51 og 1662—63 omfatter dog kun den store Told og vedrører altsaa alene Studene fra Kongeriget. Fra Aarene 1636—68 findes endvidere Indtægterne af den store Told opført som en særskilt Post i selve Amtsregnskaberne; paa Grundlag af disse Tal har det været muligt at beregne det aarlige Antal af kongerigske Stude, der har passeret Toldsted siden dette Aar, idet Afgiften pr. Stud helt fra 1635 har været en halv Skilling (6 Pg.). Indtil Kejserkrigens Slutning var Afgiften $4\frac{1}{2}$ Pg., derefter fra 1630 6 Pg. I 1633 forsøgte en kolossal Forhøjelse af Studetolden, idet den blev sat op til 3 Sk., men allerede 1635 var den igen reduceret til 6 Pg.

Hvervet som Tolder i Toldsted var indtil Aaret 1694 forbeholdt Medlemmer af Slægten Arnkiel.¹¹⁾ Efterhaanden kom denne Slægt sammen med Familierne Günderoth, Kamphövener og von Saldern til at høre med til det gottorpske Regimes Inderkreds i Aabenraa Amt.¹²⁾ Ved 1600-Tallets Begyndelse var Christoffer Arnkiel Toldopkræver i Toldsted. Ved sin Død i 1616 efterfulgtes han af Enken Anna Arnkiel, som havde Bestillingen indtil 1621, da Sønnen Jørgen Arnkiel¹³⁾ overtog den. Han var derpaa Tolder indtil 1655, da Sønnen Christoffer Arnkiel blev hans Efterfølger. Denne blev paa Grund af Toldsvig afsat fra sin Bestilling i Aaret 1694 — samme Aar, han døde — og erstattedes af Johan Rønnau. Efter hans Død i 1700 giftede hans Enke Metha sig det følgende Aar med Christian Albrecht Thomsen, som den 8. Marts 1703 fik Bestalingsbrev som Tolder i Toldsted og indehavde denne Stilling i Resten af den gottorpske Tid.

De sidste Aartier af 1500-Tallet og de første Aartier 1600-Tallet var Studehandelens store Tid. Nordeuropa fik i dette Tidsrum sin Andel af den rige Sølvstrøm, der blev en Følge af Amerikas Opdagelse. Man oplevede en Højkonjunktur af et Omfang, som man ikke hidtil havde kendt. Her i Landet søgte man da ogsaa at sælge alt, hvad sælges kunde, til de høje Priser, som Udlandet dengang var villig til at give. For Studehandelen fik

¹¹⁾ Se iøvrigt min Artikel om Toldsted i Sønderjydsk Maanedsskrift 1948.

¹²⁾ Paul v. Hedemann-Heespen: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit. S. 790 ff. Jvnfr. M. Kamphövener: Møllens Røst. S. 25.

¹³⁾ En Søn af denne var Provst Trogillus Arnkiel i Aabenraa, hvem A. D. Jørgensen mente at kunne kalde »Førstegrøden af Kieler Universitetets fordærvelige Virksomhed over for Sønderjyllands Danskhed«. (C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon I. Bd., S. 340).

disse Forhold selvsagt en enorm Betydning. Aar efter Aar vandrede Flokke af Stude Syd paa gennem Sønderjylland, og en ofte ligesaa stor Mængde sendtes ad Søvejen. Toldregnskaberne fra Toldsted fra spredte Aar i Tidsrummet 1616—27 tillader os at faa et Indblik i denne aarlige sydgaaende Studedrift i Aarene før Wallensteins Indfald. Maksimum naaedes i 1617—18, da der ialt passerede 36533 Stk. Kvæg forbi, det største Antal i hele Aarhundredet. Udførselens Størrelse varierede en hel Del fra Aar til Aar, som det vil ses af Tabellerne. Aarsagerne hertil er mange, og i flere Tilfælde er det os ikke mere muligt at paavise dem. Politiske Begivenheder her i Landet og i Aftagerlandene har øvet deres Indflydelse. Endvidere maa man ogsaa tage rent kommercielle Forhold i Betragtning¹⁴⁾. Ogsaa Kvægsygdomme og Misvækst har spillet en Rolle for Størrelsen af Udbuddet. Enkelte Gange anføres i Amtsregnskaberne, at færre Stude end sædvanligt har passeret forbi Toldsted. Saaledes beretter Amtsskriver Wolf Kalundt for Aaret 1599, at Toldindtægten fra Toldsted dette Aar er ringere, fordi saa faa Stude har passeret forbi. Den følgende Opgørelse over Toldindtægterne fra Toldsted fra (1539) 1581 til 1630 giver os et Billede af Studedriftens aarlige Svingninger, idet der dog gøres opmærksom paa, at disse Tal ogsaa omfatter Indtægterne af den lille Told, der som nævnt vedrører andre Varer end Stude. Men da den store Told, Studetolden, plejede at udgøre ca. 95 % af de samlede Indtægter, kan disse Tal dog godt give os et Begreb om Handelens aarlige Rytme. De aarlige Toldindtægter fra Toldsted regnet fra 1. Maj til 30. April var følgende:

¹⁴⁾ Albert Olsen: Steffen Rodes Regnskabsbog 1637—1650 (HT. 9. Rk. I. Bd., S. 273).

1539	364	Mark	15	Sk.	
1581—82	301	—	12	-	
1582—83	217	—	2	-	4 Pg.
1583—84	214	—	3	-	2 -
1584—85	317	—	1	-	7 -
1587—88	243	—	9	-	9 -
1588—89	260	—	5	-	3 -
1589—90	319	—	13	-	6 -
1591—92	249	—	2	-	5 -
1592—93	323	—	7	-	8 -
1593—94	314	—	5	-	4 -
1594—95	290	—	14	-	
1597—98	359	—	2	-	4 -
1598—99	414	—	7	-	
1599—1600	290	—			2 -
1600—01	170	Daler ¹⁵⁾	23	-	6 -
1601—02	155	—	24	-	5 -
1602—03	149	—	8	-	3 -
1603—04	245	—	31	-	6 -
1604—05	212	—	20	-	4 -
1605—06	212	—	20	-	1 -
1606—07	183	—	13	-	
1610—11	283	—	21	-	5 -
1611—12	290	—	9	-	9½ Pg.
1612—13	328	—	3	-	9 -
1613—14	297	—	14	-	6½ -
1615—16	297	—	23	-	11½ -
1616—17	300	—	22	-	2½ -
1617—18	334	—	19	-	4 -
1618—19	275	—	22	-	5 -
1619—20	246	—	41	-	10 -
1621—22	206	—	49	-	8½ -
1622—23	233	—	14	-	4½ -
1623—24	251	—	13	-	3 -
1624—25	233	—	6	-	8½ -
1625—26	135	—	21	-	1 -
1626—27	101	—	26	-	7½ -
1629—30	89	—	19	-	4½ -

¹⁵⁾ Værdiforholdet 3 Mark = 1 Daler.

Aaret 1617—18 fremtræder ogsaa her tydeligt som Rekordaar. I det hele taget har Aarene 1611—18 været gunstige for Studehandelen. Den store Nedgang i Handelen kom derimod med Christian 4.s skæbnesvangre Deltagelse i Trediveaarskrigen. Allerede 1625—26 viser en stærk Tilbagegang, som fortsættes det næste Aar, da der kun blev drevet 12.412 Stude forbi. Den kongelige Hærs Tilbagetog med Wallensteins Hær i Hælene paa sig i 1627 gjorde imidlertid Ende paa det normale Liv overalt paa den jyske Halvø. Amtsskriver Peter Moritzen fortæller saaledes fra dette Aar, at Tolder Jørgen Arnkiel var flygtet bort fra Toldsted med Kone og Børn, efter at de kongelige Ryttere havde afbrændt hans Hjem, »weil an der Heer-Strasse, da er gewohnet, Niemand bleiben kan.« Skaderne takseredes senere til 4500 Mark. Først efter Troppernes Afmarch kunde han igen begynde sin Virksomhed i Toldsted, men Resultatet var unægteligt foreløbig noget pauvert, som Opgørelsen fra 1629—30 viser. Naar der ikke er blevet opkrævet Told under Besættelsen, skyldes det naturligvis ikke, at der overhovedet ikke har været Studeudførsel forbi Toldsted i disse Aar. Fra Aabenraa har vi et Vidnesbyrd om, at Studehandelen saa vidt gørligt søgtes opretholdt. Borgmester Jens Hansen anmodede nemlig Hertugen om et Pas med Tilladelse til at drive Stude fra Aabenraa til Hamburg og Lübeck; han havde forsøgt at faa et saadant hos den kejserlige General Schlick, men havde ikke kunnet faa denne i Tale¹⁶⁾.

Saa snart de fremmede Tropper var vel ude af Landet, kunde den normale Studeudførsel igen begynde. For Aarene 1630—36 var den aarlige Toldindtægt fra Toldsted følgende:

¹⁶⁾ RA. Hertugens Arkiv. Acta A XX. 2684 a (Afl. fra Kiel).

1630—31	184	Daler	45	Sk.	7	Pg.
1631—32	167	—				
1632—33	161	—	32	-	9	-
1633—34	904	—	26	-		
1634—35	1048	—	15	-	3	-
1635—36	140	—	16	-		

Bemærkelsesværdigt er det forholdsvis store Tal for det første Aar efter Freden. Opdrætterne har haft et større Antal Stude end normalt, idet de ikke har kunnet komme af med dem i Krigsperioden. Aabenraa-borgmesteren forklarer da ogsaa i sin ovennævnte Skrivelse til Hertugen, at Omegnens Beboere trængte paa hos ham for at komme af med deres Kvæg, idet de manglede Penge paa Grund af de store Skader, de havde lidt under Krigen. Men taget under eet var disse Aars Studeudførsel dog betydeligt sløjere end i Aarene før Kejserkrigens Begyndelse i 1625. Regeringen forsøgte da ogsaa i Aarene 1633—35 at modvirke de synkende Toldindtægter ved den foran omtalte 6-dobbelte Forhøjelse af Afgiften pr. Dyr. Dividerer man de opgivne Tal for disse Aar med seks, viser de imidlertid stadig en ringe Studeudførsel. Da som nævnt den store Told, der kun omfattede Stude, fra 1636—68 opføres særskilt, kan vi ved Omregning af Toldsummen faa et Indtryk af Omfanget af den kongerigske Studeudførsel til Lands (se Tabellerne). Fra 1638 og til Torstenssonkrigens Begyndelse i 1643 ser vi den naa op paa godt en Snes Tusind. 1641—42 naas dog knap dette Tal. Torstenssons Indfald bringer derpaa igen en katastrofal Nedgang i Udførselen. Ligesom efter Kejserkrigen naaede man ogsaa denne Gang et Højdepunkt i det første Fredsaar 1646—47 med 14.328 Stk. Kvæg, mens Antallet af passerede Stude fra Kongeriget i de følgende Aar laa paa godt 12.000. 1650—51 spores

en Stigning til 15.276 Stude, det følgende Aar 1651—52 naas endog 20.128 Stk., et Antal, som man først igen kom op paa ved Aarhundredets Slutning. I Aarene 1652—54 udføres en Snes Tusind, men derefter sætter Nedgangen ind. Svenskekrigene og den paafølgende Invasion af de polske og brandenburgske Hjælpetropper i Aarene 1657—59 umuliggjorde enhver Opkrævning af Told. I Amtsregnskaberne for disse Aar nævnes da ogsaa udtrykkeligt, at de fremmede Ryttere ikke har fortoldet Studene, hvorfor der i disse Aar ikke kan opføres nogen Indtægt til den hertugelige Kasse. Ogsaa under de senere politiske Omvæltninger var dette Tilfældet. I 1684 bemægtigede de kongelige Kommissærer sig dog alle Toldindtægterne.

I de følgende Aar er Studeudførselen som al dansk Handel lammet. Den aarlige Studedrift beløber sig fra godt 13.000 til ned imod 10.000 Stk. Tre Gange naar man ikke engang op paa dette Tal, nemlig 1665 samt 1672 og 73. Det lave Antal forbigåede Stude kan ganske givet tilskrives de politiske Forhold i Aftagerlandet Holland, der, som vi siden skal se, nu var langt det vigtigste og var blevet direkte Aftager af det danske Kvæg. Hollands Krig med England 1665—67 havde økonomiske Kriser og social Uro til Følge, og Ludvig 14.s Indfald i 1672 og de følgende Aar bragte Landets Eksistens i yderste Fare.

1675 bringer atter en Stigning til 14.434 Stude. For de følgende Aar mangler Toldregnskaberne som Følge af Christian 5.s Forsøg paa en Reunion af de gottorpske Landsdele i Aarene 1676—79 og 1684—89. 1682 viser dog atter kun godt en halv Snes Tusind udførte Dyr. For de to følgende Aar har vi kun Opgivelserne fra Maanederne Marts og April. Efter disse at dømme skulde 1684 have været et ret godt Aar. Aarene efter

1690 bringer en jævn Stigning, indtil Maksimum naas med 28.325 Stude i 1695. De følgende Aars Udførsel, indtil Toldregnskaberne slutter med det sidste hele gottorpske Regeringsaar 1708, svinger omkring en Snes Tusind. Kun 1696 og 1699 naar noget højere. Selv om der periodisk foregik en ret betydelig Studeudførsel i Slutningen af 1600-Tallet, naaede man ikke mere op paa Højde med Udførselen fra før Trediveaarskrigen. Priserne paa Studene har temmelig givet været dalende, idet vi har adskillige Eksempler paa, at Driften paa de større Gaarde her i Landet lægges om fra Opfedning af Eksportstude til Mejeribrug (Hollænderier) eller Kornavl¹⁷⁾.

Den usædvanligt langvarige Store nordiske Krig med dens mange politiske Omvæltninger betød en økonomisk Udmærkning af de implicerede Lande. Studehandelen naaede ikke senere den Betydning for dansk Udenrigshandel, som den havde haft i Slutningen af 1500-Tallet og i Begyndelsen af 1600-Tallet. Som vi har set, betød det krigsprægede Aarhundrede fra 1625—1720 de voldsomste Svingninger for Afsættningens Størrelse. Men ogsaa de efterfølgende Fredsaar bragte en Katastrofe for Studehandelen. I Januar 1724 vedtog nemlig Generalstaterne en Indførselstold paa Kvæg og Fedevarer, der var af en saadan Højde, at den i overordentlig Grad vanskeliggjorde Indførsel af den Slags Varer fra andre Lande¹⁸⁾.

For den danske Handelsstand havde Studehandelen imidlertid langt tidligere mistet i Betydning. Økonomisk som politisk fik Krigsperioderne de alvorligste

¹⁷⁾ Schultz' Danmarks Historie, III. Bd., S. 485. (Knud Fabricius).

¹⁸⁾ Edv. Holm: Danmark—Norges Historie 1720—1814, Bd. I, S. 208.

Følger. Tolstedtolderens efterladte Regnskaber giver os et tydeligt Vidnesbyrd herpaa. Fra Studehandelens store Aar 1617—18 har vi de første Opgivelser om Handelsmændenes Hjemsted. I Regnskaberne fra 1616—17 opgiver Tolderen sjældent, hvor Studehandlerne er hjemmehørende. De har været ham saa velkendte, at det har syntes ham tilstrækkeligt kun at opgive Navnet paa dem. I 1617—18 beherskede danske Handelsmænd næsten helt Studeudførselen forbi Toldsted. Ialt blev dette Aar 96,41 % af Studene udført af Studehandlere, der var hjemmehørende i Kongeriget og Sønderjylland. Kun 1311 Stude blev drevet Syd paa for fremmedes Regning. Disse var dette Aar udelukkende Tyskere, hvoraf de fleste stammede fra Hamburg.

København viste ogsaa, hvad Studehandel angik, sin Overlegenhed over de danske Provinsbyer, idet Studehandlere herfra udførte ialt 4768 Stude, hvoraf Martin Weslinck ejede 1553 Stk. og Johan Dewilen 1502 Stk. Af andre københavnske Studehandlere, hvis Navne gaar igen i de følgende Aar, kan nævnes Claus Kondewin, Thomas Lorck, Luder Bras, David Schou og Johann Scholdt. I Regnskabsaaret 1623—24 og de følgende Aar nævnes desuden Steffen Rode¹⁹⁾. Som Navnene viser, er de fleste af disse Storkøbmænd af udenlandsk — hollandsk eller tysk — Oprindelse²⁰⁾.

Flensborg var næst efter København den By, der i disse Aar tog stærkest Del i Studehandelen. Denne Position bevarede Byen indtil ca. 1620, og den skyldtes hovedsageligt en enkelt Mand, nemlig Storkøbmand Andreas Olufsen, der i Regnskabsaaret 1617—18 alene

¹⁹⁾ Albert Olsen: Steffen Rodes Regnskabsbog 1637—1650, i HT. 9. Rk., I. Bd., S. 255 ff.

²⁰⁾ En Undersøgelse af dette Forhold er foretaget i Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid, S. 11 ff.

udførte 2087 Stude, altsaa flere end nogle af de københavnske Storkøbmænd turde vove sig i Lag med. Af andre flensborgske Studehandlere kan nævnes Bartel Ratzke, Heinrich Holst, Gerdt Mølman, Berent Vandsen og Hinrich Møller.

Aalborg og Odense drev ogsaa begge en betydelig Studehandel. Fra Odense kommer Handelsmænd som Jørgen Mogensen, Orle Knudsen, Rickert Knudsen, Augustinus Ebel, Johan Borchardsen, og i Aalborg har vi Jens Bang, Berent Jung, Laurents Negelsen, Hans Lichthardt, Kresten Negelsen, Hubert Sincklat o. s. v. Ogsaa mange andre fynske og jyske Byer tog — som Tabellerne viser — Del i Studehandelen, og ikke sjældent nævnes Borgmestrene fra disse Byer som de førende paa dette Omraade. Ganske naturligt, eftersom de kapitalstærkeste Borgere havde Ledelsen i Datidens Bystyre.

Studehandelen krævede nemlig Kapital. Flere Tingbøger²¹⁾ giver tydelige Vidnesbyrd om, hvilke Pengevanskeligheder Studehandlere pludselig kunde komme i som Følge af Prissvingninger og Tab ved Ulykker med Dyrene. Transporten over Land var langvarig, bekostelig og sjældent uden Tab. Transporten ad Søvejen var paa Grund af Faren for Forlis forbundet med endnu større Risiko. Usikkerheden ved Studehandelen beroede ogsaa paa et andet Forhold. Aarets Prisniveau bestemtes nemlig først ved de store Afsætningsmarkeder i Elbens Mundingsomraade af de hollandske og nordvesttyske Opkøbere, som her mødte op og fastsatte Priserne i Henhold til Udbuddets Størrelse. Opkøberne har jo forøvrigt ikke udelukkende været henvist til de danske Stude. Holland og Nordvesttyskland

²¹⁾ Saaledes Ribe Tingbøger (Kinch, anf. Værk S. 829).

har begge fra gammel Tid været yderst vigtige Kvæg-avlslande²²).

Byen Wedel umiddelbart Vest for Hamburg var gennem mange Aar kendt for sine store aarlige Markeder, hvor Folkene Vest fra — »die Westerschen« — Aar efter Aar mødte op og afkøbte de danske Studehandlere deres Stude. Ogsaa Itzehoe havde store aarlige Studemarkeder. Hinsides Elben drog de danske Studehandlere ikke med deres Dyr²³).

Regnskaberne for Aaret 1650—51 giver os et Billede af Studehandelen i Mellemligstiden mellem Trediveaarskrigen og Svenskekrigene. Kongerigske og sønderjyske Studehandlere beherskede dette Aar endnu 54,56 % af den samlede Studeudførsel. Københavnske Studehandlere er nu helt forsvundet og træffes i de kommende Aars Regnskaber med kun ganske faa Stude. Størst Betydning for Studehandelen havde dette Aar Viborg, der ved Siden af Aalborg synes at have indtaget Førstepladsen. Ogsaa Købmænd fra Vejle drev en betydelig Studehandel. I Sønderjylland havde Flensborg stadig størst Betydning, men Købmændene herfra naaede dog ikke mere som før Kejserskrigen frem til at gøre sig gældende som nogle af Landets

²²) Naar det danske Kvæg af L. Holst (Dansk Maanedsskrift 1866, I. Bd., S. 448, gentaget af Achelis i Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte Bd. 60, S. 174—75), fremhæves som særligt værdifuldt paa Grund af sit overordentlig fine Kød, beror det fuldstændigt paa en Overvurdering, som er grebet ud af Luften. Kvægracerne i Datidens Holland og Nordvesttyskland stod fuldt ud paa Højde med dansk Kvæg, ja, vi har Eksempler paa, at man har opkøbt hollandsk Kvæg for at forbedre den hjemlige Kvægrace (Sønderjydske Aarbøger 1943, S. 76—77 [P. Kr. Iversen]).

²³) W. Ehlers: Geschichte und Volkskunde des Kreises Pinneberg, S. 450—462, og Jahrbücher für die Landeskunde in Schl.—H. und Lauenburg, IV. Bd., S. 34 ff. Se ogsaa Albert Olsen i HT. 9. Rk., I. Bd., S. 266—267.

betydeligste Studehandlere. De sønderjyske Byer havde lidt føleligt under Kejserkrigen; en ret betydelig Udvandring til danske og navnlig norske Byer af den kraftigste Borgerstand var blevet en Følge af de daarligere Tider. Flensborgs Afløser som sønderjysk Studehandelsby blev Husum. En Købmand herfra findes 1650—51 opført i Regnskaberne som Eksportør af 116 Stude. I Aarhundredets sidste Aar blev Husum sammen med Nabobyen Rødemis endog en af Studehandelens vigtigste Byer med store aarlige Kvægmarkeder. 1696 ejedes ikke færre end 2151 Stude af Husumkøbmænd.

De store aarlige Markeder ved Elbens Munding tabte omkring Aarhundredets Midte i Betydning. En betydelig Del af Studene solgtes paa Markederne i Husum og sejledes derfra direkte til Holland. Et andet Forhold bidrog imidlertid endnu mere til at gøre Elbmarkederne overflødige. Hollandske Opkøbere kom nemlig nu helt op til Danmark og skaffede sig de Stude, de havde Brug for. Kun ganske faa danske Studehandlere havde endnu Kapital nok til at fortsætte med dette Erhverv. Vi ser dette saa tydeligt af de første bevarede Regnskaber fra Tiden efter Svenskekrigene. I Regnskabsaaret 1662—63 besørge kun 10,98 % af den samlede Studeudførsel forbi Toldsted af danske Studehandlere. Bertel Jensen i Viborg ejede Halvdelen af dem, nemlig 682 Stk. I 1650—51 havde han med ialt 964 Stude ogsaa været Landets betydeligste Studehandler. I øvrigt var sidstnævnte Aars største danske Studehandlere næst efter denne: Thomas Lorenzen, Aalborg (736 Stk.), Borgmester Svane, Vejle (664 Stk.), Borgmester Christoffer Dehemar, Aalborg (502 Stk.), Mads Thorsen, Vejle (466 Stk.) og Claus Siedenborch, Viborg (422 Stk.). Ingen dansk

Studehandler evnede altsaa i 1650—51 at udføre over 1000 Stk., saaledes som det var sket i Aarene før Kejserskrigen, og efter Svenskekrigene besørgede de til sammen som nævnt endda kun godt $\frac{1}{10}$ af den samlede Udførsel. Hollænderne overtog fra nu af og til Periodens Slutning langt den vigtigste Del af Studeudførselen. I Aarene 1672—74 sker der et Afbræk i Hollændernes dominerende Indflydelse paa Studehandelen. Som nævnt foran har det sin naturlige Forklaring i Ludvig 14.s Angrebskrig, der i disse Aar satte Landets Eksistens paa Spil.

Det er interessant at konstatere, at ikke faa af de saakaldte hollandske Studehandlere stammede fra Brabant, der jo hørte til de sydlige Nederlande og indtil 1713 stod under spansk Overhøjhed. I 1674 var saaledes 7 af ialt 9 nederlandske Studehandlere fra denne Provins, men dette store Antal skyldes nok de omtalte politiske Begivenheder omkring dette Aar. I Regnskaberne for et normalt Aar som 1695 nævnes 15 hollandske og 6 brabantiske Studehandlere. I 1600-Tallets sidste Aartier var Nederlændernes Indflydelse paa Studehandelen saa betydelig, at de i 1687 ved samlet Optræden indgav en Klage over de mange Toldafgifter, de maatte erlægge undervejs gennem Hertugdømmerne. Klagen fik dog ikke det af Nederlænderne ønskede Udfald²⁴). Imidlertid bevarede de deres Posi-

²⁴) RA. Rtk. tyske Afd. Akter vedr. de holl. Kvæghandleres Klage over Tolden i Hertugdømmerne 1687. Klagerne var følgende, der alle hørte til Samtidens førende Studehandlere: Jacob van Schylenburg, Wessel Duis, Johan Osterloh, Geerd Inde Betaw, Lambert Hulsmeyer, Johan Bast, Willem Corwinckel, Barnt Cornelisson Byris, Hans Steen, Hendrik Turck, W. Knipping, Lucas Vermayn. — I Toldregnskaberne fra Toldsted nævnes 1696 en Dirck Knipping fra »Irlandt«. Rimeligvis drejer det sig om en Fejlskrivning for Zeeland.

tion i Resten af det behandlede Tidsrum indtil Generalstaternes foran omtalte Indførselsforbud i 1724.

Tyske Studehandlere nævnes i alle de bevarede Regnskaber fra 1600-Tallet. I de første Aartier var det navnlig Købmænd fra Hamburg, der havde Betydning. I Regnskaberne fra 1650—51 stammer derimod de 5 af ialt 6 tyske Studehandlere fra Bremen, som i Resten af Aarhundredet synes at have indtaget Førstepladsen blandt tyske Byer med Hensyn til Handel med jyske Stude. Ogsaa Byer som Stade, Harburg og Lüneburg tog Del i Studehandelen. 1618 nævnes Grev Anton Günther af Oldenburg som Ejer af nogle Drifter. Bremerkøbmændene lod Studene opfede i deres Hjembyes græsrige Omegn, inden Dyrene videresolgtes²⁵). Dette har vel ogsaa været Tilfældet i de øvrige nordvesttyske Byer. Ogsaa Ditmarskerne og de sønderjyske Marskbønder har ladet opfede Stude, som saa i god Stand blev sejlet over Kystbyerne, f. Eks. Husum, til Holland. Endvidere havde rige Borgere Græsarealer til Raadighed for dette Formaal. Der kan i denne Forbindelse være Grund til at nævne den tønderske Storkøbmand Berendt de Behr (1583—1661) og den københavnske Storkøbmand Steffen Rode, der ejede Jord i Eidersted²⁶).

For Sønderjylland havde Studehandelen i hele Tidsrummet en meget væsentlig økonomisk Betydning. Før Trediveaarskrigen nød Byernes Borgerskab her som i Kongeriget godt af denne Handel. Omegnens Bønder solgte deres Stude til Borgerne, saaledes som det fremgaar af Aabenraaborgmesterens foran omtalte

²⁵) Bremisches Jahrbuch, V. Bd., S. 6 ff.

²⁶) Ludw. Andresen: Zur Geschichte des Viehhandels (Nord-schleswig 1924, S. 168) og Alb. Olsen: Steffen Rodes Regnskabsbog 1637—50 (HT. 9. Rk., I. Bd., S. 269).

Brev. Som Repræsentanter for disse borgerlige Studehandlere har vi nævnt Andreas Olufsen i Flensborg, og i Tønder har vi Berendt de Behr, der drev en omfattende Handel med Stude, som via Højer ad Søvejen gik til Holland. Den tønderske Historiker Dr. Ludwig Andresen giver da ogsaa Studehandelen Æren for Tønders Blomstring omkring Aar 1600.

I sidste Halvdel af Aarhundredet bliver det imidlertid i højere Grad de sønderjyske Bønder, som tjener paa denne Handel. I Modsætning til, hvad Tilfældet var i Kongeriget, blev sønderjyske Bønder ikke hindret i at drive Handel med Stude. Vi har i Slutningen af Aarhundredet ikke faa Bønder, der for en væsentlig Del lever af denne Handel²⁷⁾. Mest kendt af disse Bondehandelsmænd er Peder Beyer paa Skastgaard. Hans Regnskabsbog, der er paabegyndt i 1680, viser, at han i Gennemsnit opkøbte en 31—33 Stude pr. Aar, altsaa et meget lille Antal i Forhold til de store Studehandlere²⁸⁾.

Men ogsaa den jævne Bonde drev Syd paa med sine Stude. I Reglen afsatte de deres Dyr paa Markeder, der ikke laa alt for fjernt. Kliplev Marked havde i denne Forbindelse en meget stor Betydning for det østlige og midterste Nordslesvig. Efter den nye Told- og Licentrulles Indførelse i 1669 er Toldregnskaberne mere udførlige, og Tabellerne efter dette Aar viser tydeligt det ret store Antal Dyr, som ejedes af Bønder med Hjemsted i Nordslesvig. Talrige Poster i Regnskaberne er viet de Bønder, som vandrede Syd paa med et enkelt eller et Par Stk. Kvæg.

²⁷⁾ Ludwig Andresen nævner for Vestslesvigs Vedkommende o. 1680: Herredsfoged Fedder Lund, Højer, Niels Nissen, Kærgaard, Hans Nissen, Møgeltønder, Bo Christiansen, Hemgaard (Nordschleswig 1924).

²⁸⁾ Achelis: Zeitschr. 60, S. 187.

Ogsaa paa anden Maade fik Studehandelen Betydning for Sønderjylland. I Datiden gik de vigtigste Forbindelser med Kongeriget ad Studevejene. Allerede Christian 1. markerede i 1475 Kongeaaskellet mellem Kongerige og Hertugdømme ved at opkræve Told for Passage af denne Grænse. Samfærdselen mellem Nord og Syd hindredes dog ikke heraf. Den kongelige Told i Ribe og Kolding blev efterhaanden en sand Guldgrube for Statens Finanser. Studehandelen fik sin store nationalpolitiske Betydning ved at fremme Samkvemmet mellem Nord og Syd. Paa Studevejene kom den sønderjyske Befolkning i Kontakt med Folk Nord for Kongeaaen, og en ikke ubetydelig jysk Indvandring til Sønderjylland har i Tidens Løb fundet Sted ad disse Veje.

BILAG

*Den aarlige Størrelse af Studedriften forbi Toldsted
i 1616—1708.*

Aar	Antal Stude	Aar	Antal Stude
1616—17	25376	1666—67	11515
1617—18	36533	1667—68	10705
1619—20	27991	1669 ²⁹⁾	13401
1622—23	25799	1670	10208
1623—24	29286	1671	11701
1626—27	12412	1672	7104
1636—37	17999	1673	8025
1637—38	12411	1674	12576
1638—39	21464	1675	14434
1639—40	22551	1682	10025
1640—41	23207	April 1683	11115
1641—42	19740	April 1684	14131
1644—45	2489	1690	14988
1645—46	10510	1691	13806
1646—47	14328	1692	15139
1647—48	12290	1693	17315
1648—49	12693	1694	19161
1649—50	12554	1695	28325
1650—51	15276	1696	22421
1651—52	20128	1697	20480
1652—53	18733	1698	19013
1653—54	19722	1699	23940
1654—55	15397	1700	18551
1655—56	12518	1701	19997
1656—57	13852	1702	17562
1659—60	12210	1703	18582
1660—61	12356	1704	21989
1662—63	11713	1705	20077
1663—64	11164	1706	19248
1664—65	13723	1708	18908
1665—66	4073		

²⁹⁾ Som Følge af den nye Told- og Licentrulle i Slesvig af 5. Marts 1668 gaar Regnskabsaaret nu fra Nytaar til Aarets Slutning.

*Den geografiske Fordeling af Studedriften
forbi Toldsted³⁰⁾.*

Aar	Studedriften fordelt efter Studehandlernes Hjemsted			
	Kongeriget	Sønderjylland	Tyske Lande	Nederlandene
1617—18	27948	4714	1311	0
1619—20	19509	4479	1397	1018
1622—23	19385	681	3283	0
1623—24	19454	2424	4377	610
1626—27	9526	917	1123	0
1650—51	7313	1022	2699	4242
1662—63	1287	0	2526	7900
1669	2818	715	4487	5381
1670	1751	933	3193	4331
1671	2213	448	3527	5519
1672	1737	1136	2187	2044
1673	2081	1507	3373	1064
1674	2604	1621	5190	3161
1675	2726	1739	4802	5167
1682	2323	1551	973	5178
1690	2544	3493	281	8670
1691	2474	2932	466	7934
1692	3287	3557	1466	6829
1693	3972	4846	797	7700
1694	2920	5181	1220	9840
1695	4790	5991	1651	15893
1696	4003	5261	1911	11246
1697	2158	5407	2166	10749
1698	1556	4765	1753	10939
1699	2765	5632	1998	13545
1700	1134	4011	936	12470
1701	1840	4933	2989	10235
1704	2357	6772	2032	10828
1705	2554	4422	2068	11033
1706	2319	5800	1885	9244
1708	2246	6427	1529	8706

³⁰⁾ For Aarene 1617—63 er der kun regnet med de Stude, af hvilke der betales den store Told. Af den Grund er Antallet af Stude fra Sønderjylland ret beskedent i disse Aar.

*Danske Købstæders Deltagelse i Studedriften
forbi Toldsted.*

	1617-18	1619-20	1622-23	1623-24	1626-27	1650-51	1662-6
København	4768	2245	4229	4355	3262	—	207
Assens	—	1165	1395	821	—	—	—
Bogense	945	1145	236	456	272	—	—
Middelfart	332	404	353	426	160	184	—
Nyborg	716	—	—	—	—	—	—
Odense	3449	2801	2150	2830	1059	300	—
Aalborg	4106	3124	2891	3387	2326	1827	292
Aarhus	2285	1453	1118	740	353	388	—
Hobro	719	559	588	223	187	—	—
Holstebro	524	409	556	890	115	—	—
Horsens	1521	1083	1383	1374	67	—	—
Kolding	1572	690	—	460	—	254	—
Lemvig	363	215	459	111	—	519	—
Randers	1034	—	—	—	—	—	—
Ribe	1917	1428	1261	1180	247	—	—
Ringkøbing	—	—	120	142	—	—	—
Sæby	—	166	133	134	120	—	—
Varde	468	457	202	—	—	—	—
Vejle	2715	1825	978	1063	498	1337	106
Viborg	—	340	869	862	463	2092	682
Flensborg	4592	4210	531	2413	754	442	—
Haderslev	94	269	99	11	163	—	—

Den maanedlige Fordeling af Studedriften forbi Toldsted 1669—1708.

Aar	Jan.- Febr.	Marts	April	Maj	Juni- Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
69	19	11873	302	100	6	310	128	627	36	0
70	0	5714	3668	214	0	225	201	181	1	4
71	0	7330	3560	0	0	392	146	269	10	0
72	0	3738	2390	0	1	8	918	31	0	18
73	0	12	6712	40	0	295	889	0	77	0
74	51	0	10037	868	12	439	408	755	6	0
75	2	8023	4994	93	0	208	305	526	255	28
82	0	0	9322	30	0	165	128	380	0	0
90	0	896	13581	0	0	234	181	96	0	0
91	0	933	11545	42	0	217	577	398	58	36
92	81	77	13285	74	16	0	1040	438	76	52
93	70	62	15455	242	20	0	937	301	228	0
94	148	461	16922	0	0	20	1312	185	113	0
95	32	20742	5321	24	0	103	1644	405	24	30
96	30	15776	4467	0	0	0	1483	566	69	30
97	52	1735	16715	281	16	192	1358	123	0	8
98	0	15864	899	277	331	64	1180	359	0	39
99	46	16619	5377	95	0	144	232	1039	328	60
04	14	10828	7534	1871	0	24	855	785	78	0
05	8	12612	4041	1557	36	0	633	1066	88	36
06	31	9549	6351	1408	0	0	848	759	157	145
08	12	9085	6391	998	33	42	1199	1039	94	15

Ovenstaaende viser tydeligt den store Mængde Stude, der hvert Aar, navnlig i Maanederne Marts og April, passerede forbi Toldsted. Man eksporterede overvejende staldfødret Kvæg, som i Løbet af Sommermaanederne opfededes i de græsrigge Marskegne Syd paa.

Ogsaa de aarlige klimatiske Forhold lader sig til en vis Grad aflæse paa denne Tabel.